

KUR'AN'DAKİ TARİHİ ANLATIMLARDA MADDİ VARLIK VE ETKİNLİK İLİŞKİSİ

Erdoğan PAZARBAŞI^(*)

Özet: Kur'an'daki tarihi anlatımlar, ahlâkî değerlerden yoksun tek başına maddî gücün, tarih boyunca toplumların varlıklarını ve etkinliklerini uzun sürelerle taşımaya yetmediğini ortaya koymuştur. Buna göre, sadece maddî güç temeli üzerine kurulan bir uygarlığın varlığını ve etkinliğini yürütme süresi sınırlı olmuştur. Bir toplumu ayakta tutan ana sütunlardan biri kuşkusuz maddî güçtür. Buradaki sorun maddî gücün yalnız, desteksiz ve denetimsiz bırakılmasıdır. Bu güç, kendisine bütün benliği ile teslim olan sahibine aşırı güven ve büyülenme duygusu vermekte ve onu denetimi altına almaktadır. Maddî gücü her şey olarak algılayan toplum, artık yaptığı yanlışları göremeyecek duruma gelmekte ve hiçbir uyarıya da aldırış etmemektedir. Böyle bir yaklaşım tarzı ise, toplumların etkinliklerini kaybediş ve çöküş sürecini hızlandırmaktadır. Tarih, bu anlayışın çökerttiği toplumlara birçok kez tanıklık etmiş ve bu kayıtların yer aldığı sayfalarının sürekli olarak okunmasını istemiştir. Kur'an, bir toplumun güçlü ve kesintisiz olarak varlığını sürdürebilmesi için maddî gücün, manevî ve ahlâkî gücün destek ve denetimine alınması gerektiğini söylemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tarih, Toplum, Maddî Varlık, Güç ve Etkinlik.

RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC POWER AND AUTHORITY IN THE HISTORICAL NARRATIONS OF QURAN

Abstract: Historical accounts in the Quran express that throughout history, economic power by itself without any ethical and moral values' help has never been enough for societies to endure their authorities and existences. Consequently, civilisations standing on their wealth alone were not able to continue their existence for a long period of time. Of course economic power is one of the foundational principles of a society to stand. The problem here is to leave economic prosperity alone to hold social development without any support and help. Economic power gives a big confidence and pride to its master who submits himself completely to its guidance. If a society considers wealth as the most important thing, it becomes insensitive to the corrosions of values in itself and starts believing that all the warnings of prophets are nonsense. Such an attitude quickens the process of collapsing, and losing power. History witnessed many societies collapsed due to this understandings, and willed such records to be read. The Qur'an supports to build a communal consciousness and raises economic power with moral and spiritual support.

Key Words: Qur'an, History, Society, Economic Power, Authority, Wealth.

^(*) Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kayseri. E-mail: erdoganp@erciyes.edu.tr

1. Giriş

Evren ve tarih, insanın içinde yaşadığı, doğrudan ilgili olduğu ve sürekli bilgi edinmeye çalıştığı iki temel alandır. İnsanın bu ilişki, birlikte oluş içinde kendini tanımlayabilmesi, kimliğini anlayabilmesi ve buna uygun davranabilmesi için, onun evren ve tarih karşısındaki konumunu açık bir biçimde belirlemesi gerekmektedir. Çünkü evrendeki varlıklar içinde, öğrenme ve öğrendiklerini eyleme dökme yetisine sahip olan yegane varlık insandır. O, kendisini içinde bulduğu, içinde yaşadığı bu evreni, doğal çevresini de bu yeti sayesinde bir kültür alanına, bir dünyaya çevirebilmektedir. Buna göre insanın fiziksel çevresini oluşturan varlıklar dünyanın kendisi değil, dünyada mevcut olanlardır. Bu bağlamda varlıklar arasında yalnızca insanın dünyası vardır. Çevresini genişletebilen ve ona bir dünya boyutu kazandırabilen insan, ayrıca tarih içinde elde ettiği birikimlerini de nesillerine aktarabilmektedir.

İnsan-tarih ilişkisi içinde tarih, insanın kendini tanıması; varlığını, yani 'ne' olduğunu anlaması konusunda aracılık yapmaktadır. İnsanın olaylar üzerindeki iz ve tesirleri tespit edilebildiği, bir başka deyişle insan hayatının bir ifade biçimi olan tarih yorumlanabildiği takdirde, insanın evren ve tarih karşısındaki konumu anlaşılacaktır. Çünkü tarih, insanın yüklendiği misyonu ne ölçüde yerine getirdiğini kayıt altına almakta ve sonuçta ortaya çıkan kâr ve zarardan onu sorumlu tutmaktadır.

İnsanın bakışlarını öncelikle insan, evren ve tarih üzerinde yoğunlaştıran Kur'an, evrenin ve insanın yaratılışı konularında bilgiler vermiş, tanımlamalar yapmış ve her birinin konumlarını belirleyerek, insanın evrende merkezî bir konumda ve sorumlu bir varlık olduğunu ilan etmiştir. Kur'an gibi, insanlığa seslenen her ilâhî mesajda da bu olguya özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Buna göre kendi etkinlik alanı içinde insan, konumu ve sorumluluğunun bir gereği olarak başkasının yazdığı senaryoyu oynayan bir oyuncu değil, hem bizzat oyunun yazarı, senarist, hem de oyuncu durumundadır. Çünkü tarihin öznesi insandır, o özgür tercih ve eylemleriyle oluşturduğu tarihin sorumlusudur.

İnsanın evren ve tarih karşısındaki konumuna ilişkin yukarıdaki satırlarla konuya giriş yapılmasının nedeni, maddî varlığın tek başına yeterli olduğunu düşünenlerin bu noktadaki sorumluluğunu öne çıkarma ve konumuna uygun davranmadığını sorgulamaya yöneliktir. Bu çalışmada, Kur'an'daki tarihî anlatımlar çerçevesinde insanlık tarihi boyunca tek başına maddî gücün, toplumların varlıklarını günümüze kadar taşımada ne ölçüde yeterli olduğu ele alınacak ve örneklendirilecektir.

Kur'an'ın tarihî anlatımlarından hareketle maddî varlık ve etkinlik ilişkisiyle ilgili toplumsal tespitler yapılabilmesi için bu metinlerin doğru anlaşılma

yollarının bulunması gerekmektedir.⁽¹⁾ Bunun için öncelikle Kur'an'ın geçmişte yaşanmış bir tarihî olayı anlatımdaki maksadının okuyucu tarafından sorgulanması gerekir. Çünkü bu sorgulama, metinle okuyucunun diyaloga girmesini sağlamakta, aralarındaki yabancılığı, uzaklığı gidermekte ve metin ile onun dünyası arasında bir köprü kurmaktadır. Böylece o, metnin kendine âit dünyasına girerek yalnızca metni değil, onun kendisi için de ne anlama geldiğini keşfetmiş olmaktadır. Bunun aksine birtakım önyargılı yaklaşımlarla metnin ötü tikanırsa, metnin söylemek istediği, satır aralarından süzülerek gelecek olan anlamların yakalanabilmesi neredeyse imkansız hâle gelmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda metnin de yanlış anlaşılmasıyla sonuçlanacaktır. Çünkü metnin söylemek istedikleri, satır aralarındaki bu anlamlar, söylediklerinin anlaşılmasında yol gösterici olmaktadır.

2. Tarihi Arka Plan

Geçmişten, insana âit eylemleri ve deneyimleri yine insana anlatması yönüyle vahiy, tarihin yazılı kaynakları arasında özgün ve seçkin bir yere sahip olmuştur. İnsanlık tarihinde hayli uzunca bir dönemin tarihi, Kutsal Kitaplar kanalıyla kayıt altına alınmıştır. Kur'an da hitap çevresini ilgilendiren hem genel ve bölgesel tarihten örnekleri, hem de geldiği dönemin tarihini içinde barındırmakta ve ona kaynaklık etmektedir.

Tarihin aydınlatılabilmesi, arkeolojik bulguların ortaya koyduğu tarih ile Kutsal Kitaplarda yer alan tarih arasındaki paralelliklerin dikkate alınmasını ve bunların birbiriyle yardımlaşmasını gerekli kılmaktadır. *Nuh Tufanı* örneğinde bu ihtiyaç kendini açık biçimde göstermektedir. Kutsal Kitaplar ile arkeolojik bulgular ve mitoloji, başka bir deyişle, birden fazla ve birbirinden habersiz kaynak, tarihte böyle bir olayın gerçekleştiğini söylemektedir. Buradaki sorun, olayın nerede, ne zaman ve ne şekilde olduğu konusundaki farklı anlayışlardan kaynaklanmaktadır.⁽²⁾

⁽¹⁾ Doğru anlayabilmenin yolu, metnin arkasında saklı duranı değil, metnin önünde sergilenen anlamı görebilmek, metnin göndermelerinin açtığı dünyaya girebilmektir (bkz. Ricoeur, Paul *"Anlamlı Eylemi Bir Metin Gibi Görmek"*, Toplumbilimlerinde Yorumcu Yaklaşım, HV Yayınları, İstanbul, 1990, s.41-42). Metni ya da söz olarak rivayete dönüşmüş bir geçmişin doğru anlayabilmek, geçmişin dış dünyası içindeki yeri ve bütünlüğü ile ele almak suretiyle mümkündür (Severcan, Şefaettin, *"İslam'ın İlk Otuz Yılında Din-Siyaset İlişkisinin Temel Motivasyonları"*, Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, 3-7 Mayıs, Ankara, 2000, II, s.22).

⁽²⁾ Bkz. Kramer, S. N., *Tarih Sumer'de Başlar*, (Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ), Ankara, 1998, s.132; Mitoloji konusunda bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Kılıç, Sadık, *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir, 1998, s.46-60.

Bir olayın tarihî olabilmesi için zorunlu görülen üç eleman; yer, zaman ve insandır. Geçmişe âit sözlü veya yazılı kültürde yer alan bir haberde, arkeolojik bulgu ve yazılı belgede, bir olayı tarihî kılan üç elemanı da gösteren bilgiyi çoğu zaman bir arada bulamayabiliriz. Bu durumda yapılması gereken, bunların sunduğu ipuçlarından yola çıkarak diğer elemanları da tespiti çalışmak olmalıdır. Bunu yapmadan elemanlardan birinin veya ikisinin eksikliği nedeniyle bir çırpıda, bunlar tarihî bilgi niteliği taşımaz yargısına varılması, insanlık tarihinin büyük bir bölümünün görmezlikten gelinmesi sonucuna götürür. Çünkü tarihin değişmez üç elemanının da tespit edilerek kayda geçirildiği tarih, geride bırakılan tarihe göre oldukça yenidir.

Tarihçiler, yazının bulunuşunu Sümer'e kadar dayandırmışlar, bunu tarih-öncesi ile yazılı tarih dönemlerini ayırmayan bir işaret olarak görmüşler ve tarihi de yazı ile birlikte başlatmışlardır. Bununla birlikte henüz arkeolojinin ulaştığı bilgi ve bulgular, bu iki dönemin kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılması konusunda yetersiz kalmaktadır.⁽³⁾ Tarih-öncesi diye adlandırılan ve yazılı tarihe göre hayli uzun zamanları içinde barındıran, öncelikle hitap ettiği toplumlar açısından önemli bazı tarihî kayıtları, Kutsal Kitaplarda görmekteyiz. İnsanın yazıyı buluşuyla ilgili değerlendirmeler, ilk yazılı malzemeye ulaşılmasıyla ilgilidir. Bu durum, daha önce yazının keşfedilmediği anlamına gelmez. Çünkü Kutsal Kitaplara göre yazının da içinde bulunduğu yüksek kültürün bütün unsurları ilk insanla birlikte başlamaktadır.

Kur'an'ın tarihî anlatımlarında/kıssalarında olayların insanla ilgili olan boyutu öne çıkartılmış ve her bir kesitinde de insana âit etkinlikler söz konusu edilmiştir. Olayların kahramanı, çekip çevireni ve sorumlusu insan olarak görüldüğü için anlatılanların odaklandığı ve vurgu yaptığı temel konu, insanın tarih içindeki yürüyüşü olmuştur. Değişik zaman ve mekânlarda yaşayan insanların yapıp-ettiklerinden örneklerin sunulduğu bu anlatımlarda, bir olayı tarihî kılan unsurlardan zaman ve mekânın belirtilmediği durumlar da olmaktadır. Kur'an'ın açıkça ifade etmediği ve tarihî olay için olmazsa olmaz sayılan unsurlar nedeniyle, anlatılanların tarihî değeri konusunda kuşku duymanın/uyandırmanın veya bu anlatımları kaygan bir zemine sürükleyip istenilen yere çekilebilecek, metni maksadından uzaklaştırabilecek yorumlamalara gidilmesinin doğru ve uygun olmadığını düşünüyoruz. Çünkü buradaki temel sorun, bütün elemanlarıyla kayıt altına alınmaya başlandığı andan itibaren tarihin sorunu olmaktadır.

⁽³⁾ McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, (Çeviren: Alâeddin Şenel), Ankara, 1998, s.31-32; bkz. Hodgson, Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, (Çeviren: İhsan Durdu, Ercüment Karataş), İstanbul, 1993, I, s.42-43.

Kur'anî anlatımlarda tarihî olayın zamanına ilişkin açık bir belirleme yapılmamasının ilk dinleyicilerinin tarih anlayışıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bu toplumda olayların kronolojik/tarih sırasına göre bir takvim çizelgesi içinde verilme geleneğinin henüz oluşmadığına ilişkin tespitler yapılabilir. Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde bile böyle bir takvim uygulamasının olmaması, aynı şekilde Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in dönemi ve içinde bulunduğu olayların zamanını bir takvim çizelgesi içinde vermemesi de, bu yöndeki düşünce ve tespitleri destekler nitelikte görülebilir.⁽⁴⁾ Ancak biz Kur'an'ın tarihî anlatımlarında olayların zamanının açıkça belirtilmeyişinin nedenine ilişkin bu tür açıklamaların yeterli olamayacağını ve gerçek durumu da yansıtamayacağını düşünüyoruz. Çünkü Kur'an'ın anlattığı tarihî olayın zamanını, tarih biliminin ölçüt olarak kabul ettiği bir takvim çizelgesi hâlinde belirtmemiş olmasından, ne geçmiş toplumlar da ne de İslam öncesi Arap toplumunda olayların zamanını tespit düşüncesi ve geleneğinin olmadığı sonucunu çıkartabiliriz.⁽⁵⁾ Bu anlatımların temel amacı, olayların zamanını ve mekânını belirlemek, onların yardım ve desteklerini almak değildir. Tarihî olayların zamanı ve çoğu kere de mekânının Kur'an'da belirtilmemesi, onun bu anlatımındaki amacı ve toplumun ihtiyacıyla ilgili bir konudur. Toplumun ihtiyaç duyduğu şey böyle bir bilgiye ulaşmak olmadığı için Kur'an bu konuda nokta belirlemeler yapmamış, toplumun sorunlarının tespiti ve çözümünde geçmişin hâle yönelik olarak yapabileceği katkıyı ön plana çıkartmıştır.

Bir olayın tarihî olmasını sağlayan unsurlardan biri de mekândır. Tarihî olaylar çoğu zaman meydana geldikleri mekân ile birlikte anılırlar. Tarihî olayların anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesinde mekânın bilinmesi oldukça önemlidir. Çünkü mekânın doğal şartları, coğrafi etkenler tarihi olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.⁽⁶⁾ Ayrıca tarihî olayların gerçekleştikleri mekânlarda bıraktığı izler, tarihin somutlaşmış ürünleri olarak karşımızda durup anla-

⁽⁴⁾ Bedir Savaşı için bkz. Enfâl, 8/7, 42; Uhud Savaşı için bkz. Al-i İmrân, 3/12; bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'an*, Mısır, 1954, XI, s.145. Araplarda takvim uygulaması nüzul dönemi sonrasında, üçüncü halife Hz. Ömer tarafından hicret olayı başlangıç yapılarak uygulanmaya başlanmıştır (bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Beyrut, 1379, VII, s.269).

⁽⁵⁾ Her toplum tarihî olayların zamanını belirlemede kendisine özgün yöntemler oluşturmuştur. Bu, daha çok bir olayın öncesine veya sonrasına yapılan atıflarla yapılmaktadır (bkz. İbrâhîm, 14/9; Yûnus, 10/74; Bakara, 2/246). Câhiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde Arap kabileleri arasında yapılan savaşlar için kullanılan bir tabir olan ve câhiliye dönemi tarihi için zengin bir malzeme ihtiva eden *Eyyâmü'l-Arab*, bu konuda izlenen yöntemi göstermesi bakımından önemlidir. Bunlarda savaşın meydana geldiği zaman ve mekânla ilgili bilgiler de yer almaktadır (bkz. Kapar, Mehmet Ali, "*Eyyâmü'l-Arab*", D.İ.A., XII, s.14-16).

⁽⁶⁾ Bkz. Memiş, Ekrem, *Tarihî Coğrafyaya Giriş*, Konya, 1990, s.5.

şılmayı beklerler.⁽⁷⁾ Bu konuya ilişkin çarpıcı bir örnek olarak Kur'an'ın *Arim Seli*⁽⁸⁾ ile ilgili anlatımını gösterebiliriz. Bu olayda yalnızca mekânla ilgili bir bilgiden yola çıkılarak, arkeolojik bulguların da desteğinde olayın zamanına ilişkin çıkarımlar yapılmış ve bu yıkıma maruz kalmış toplumla ilgili değerlendirmeler yapılabilmektedir.⁽⁹⁾ Bunun için Kur'an hepsinde olmasa bile bazen tarihî olayların üzerinde olduğu mekânları belirtme gereğini duymuştur.⁽¹⁰⁾ Mekânın belirtilmediği durumlardan hareketle de Kur'an'ın anlattığı olayların kurgusal olduğunu söylemek doğru olmaz.⁽¹¹⁾ Birçok olayda mekânın açıkça belirtilmemesi ilk muhatapların bu konudaki kültürel birikimleriyle ilgili görülebilirse de, bunun zaman konusunda olduğu gibi, Kur'an'ın amacı ve toplumun ihtiyacı bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Kur'an'ın zaman ve mekânını vermediği tarihî anlatımlarına tarih biliminin ölçütleri doğrultusunda yöneltilen eleştirileri, büyük oranda ideolojik ağırlıklı ve önyargılı yaklaşımların ürünü olarak görüyoruz. Bu noktadaki uğraşlar, olayların zaman ve mekânını bilme arzusundan çok tarihte böyle bir olayın gerçekleşmediğini ve tümüyle kurgusal olduğunu ortaya koyma maksadını güttüğü izlenimini vermektedir. Kur'an'ın tarihî anlatımlarındaki amacı, olaylardaki ahlâkî unsurları öne çıkartarak birey ve toplumun kendi durumuyla ilgili dersler almasını sağlamaktır. Toplumun öncelikli ihtiyaçlarını dikkate alan Kur'an, çoğu kez olayların zaman ve mekânına ilişkin bilgiler verme gereğini duymamıştır. Kur'an'ın bu yaklaşımı göz ardı edilerek, anlatılanların tarihî olay niteliği taşımadığı söylenemez.

Kur'an'ın mekân ve şahıs adlarını belirttiği bölgesel tarihî anlatımlarından evrensel nitelikli çıkarımlar yapılabildiği gibi yer, zaman ve şahıs adını vermediği genel çerçeveli anlatımlarından da bu bölgede yaşayan toplumun dersler çıkarabileceği tarihî tespitler yapılabilmektedir. Her iki durumda da hedef kitle hitabın ilk kez yapıldığı toplum olduğu için, Kur'an onların dünyasını oluşturan coğrafi mekân ile tarihî, sosyal ve kültürel çevreyi dikkate almış, mesajını canlı

(7) Bkz. Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, Doğu Gelişimi ve Temsilcileri, İstanbul, 2002, s.XXXVII-XLII.

(8) Sebe', 34/16.

(9) Bu olay Güney Arabistan'da ortaya çıkan bir uygarlığın yıkılışında önemli bir basamak oluşturmuş ve halk yerleşik hayattan göçebelğe dönmek zorunda kalmıştır. Arkeologlar buradaki sülama düzeninin işlemez hâle geldiğini gösteren bulgular elde etmişlerdir (bkz. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l- Merâgî*, Beyrut, 1974, XXII, s.71-72; Muhammed Beyyûmî Mehrân, *Dirâsâtün Târihiyyetün mine'l-Kurâni'l-Kerîm*, Beyrut, 1988, I, s.312-315; Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Mısır, ts., XV, s.175-183; Watt, W. M., *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (Çeviren: Mehmet Aydın), Ankara, 1982, s.66; Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet, Doğu Gelişimi Çöküşü*, İstanbul, 1996, s.151-152).

(10) Bkz. Ahkâf, 46/21; Hicr, 15/80; Tâhâ, 20/12.

(11) Bkz. Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kısalar", 1. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan Ankara, 1994, s.87-98.

bir diyalog zemini içinde ortaya koymuştur. Bunun için de tarihin Arap toplumlarıyla ilgili veya onların kendileriyle ilgili gördükleri sayfalarını açmış, çoğunlukla örnekleri buradan seçmiştir. Çünkü toplumlar, en çok kendi tarihinden, kendi geçmişinde yer alan örneklerden etkilenmektedir. Kur'an'ın Hz. Peygamberden, muhataplarını Âd ve Semûd toplumlarının başlarına gelenlerle uyarması yönündeki isteğini de bu bağlamda düşünmek gerekir.

Kur'an, tarihî anlatımlarında izlediği yöntemle ilişkin ipuçları da vermektedir. Hiç uzağa gitmeden Hûd ve Sâlih peygamber kıssalarının başlangıç cümlelerini de, yukarıdaki düşüncüyü destekleyen örnekler olarak verebilir, Şuayb'i de bu örnekler arasında sayabiliriz. Âd, yıkılan Arap topluluklarının en eskisi olarak kabul edilir ve Hûd da ilk Arap peygamberi olarak gösterilir.⁽¹²⁾ Ondan sonra gelen Sâlih ve Şuayb da Arap topluluklarına gönderilen peygamberlerdir. Kur'an, söz konusu anlatımlarında onlar için "kardeşleri" ifadesini kullanmakla bir mensubiyeti⁽¹³⁾, onların içinde yaşadıkları toplumun birer ferdi olduğunu ortaya koymakta ve bu noktayı öne çıkarmaktadır.⁽¹⁴⁾

Toplumları kendi tarihlerinden örnekler vererek etkileme yönteminin, tüm ilâhî mesajların başvurduğu bir yöntem olduğunu da görmekteyiz. Tevrat ve İncil metinlerinde bunun açık örneklerini bulmaktayız. Toplumların sorunlarına ve çözümlerine böyle bir duyarlılık içinde yaklaşan Kutsal Kitaplar/vahiy, bu yöntemle hitap ettiği toplumlarla bütünleşmeyi hedeflemekte ve vahyin insan için anlamı da burada ortaya çıkmaktadır. Kur'an, hitap ettiği her dönemde vahyin toplumların oluşturdukları dünyanın bizzat içine girmekte olduğunu, onlarla ilgili durum tespitlerinin bir dış gözlemci tarafından değil içeriden, toplumların bizzat kendi içlerinden bir fert olan peygamberlerinin, "kardeşlerinin" rehberliğinde yapıldığını açıkça belirtmektedir.

Doğru yönlendirilmeler yapılabilmesi ve yönlendiricilerin de olumlu cevaplar alabilmesi için Kur'an, toplumların kendi tarihleriyle bağlantısının sağlanmasını oldukça önemli görmektedir. Çünkü tarihin verdiği mesajın doğru okunabilmesi, her bir karesi birbirini bütünleyen bir tarihî tablonun oluşturulabilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu tabloda kendisine âit yeri bulabilen toplum, bu bütünün içinde kendi varlığını anlamlandırabilecek, tarihî konum ve misyonuna uygun olarak davranabilecektir. Kur'an'da, toplumların kendi tarihlerini öğrenmelerini isteyen ve buna teşvik eden birçok âyet bulunmaktadır.

(12) Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, s.200; Mehrân, I, s.239.

(13) Bkz. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran, 1372, VIII, s.182-183.

(14) "Âd toplumuna da kardeşleri Hûd'u gönderdik" (A'râf, 7/65; Hûd, 11/50). "Semûd toplumuna da kardeşleri Sâlih'i gönderdik" (A'râf, 7/73; Hûd, 11/61; Neml, 27/45). "Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'i gönderdik" (A'râf, 7/85; Hûd, 11/84; Ankebût, 29/36).

Bütün bu istek ve teşvikler de doğal olarak çağrını ilk kez duyan toplum üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede Mekke toplumuna seslenilen âyetlerden birinde şöyle denilmektedir⁽¹⁵⁾:

"Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrâhim toplumunun, Medyen halkının ve yıkılıp giden şehirlerin⁽¹⁶⁾ haberleri ulaşmadı mı?"⁽¹⁷⁾

Geçmişte onlarla aynı veya komşu topraklarda yaşayan ve kendileriyle tarihî bağları bulunan bu toplumların başlarına gelenlerin göz önünde bulundurulması, onların uğradıkları yıkımlardan dersler çıkartılması istenmektedir. Bu toplumların niçin ayakta kalamadıklarına ilişkin bilgiler de veren Kur'an, bu kadar uyarıya rağmen benzer olumsuz davranışları sergileyip, aynı girdaba düşerek bir daha çıkamama, yok olma tehlikesiyle yüz yüze gelen insanların tipolojisini, geçmişle ilişkilendirerek şu sözlerle ortaya koymaktadır: *"Siz de tıpkı, kendinizden öncekiler gibisiniz."*⁽¹⁸⁾

Kur'an'ın tarihî anlatımlarında yöneldiği bu maksat göz ardı edilerek, insanlık tarihinin Kur'an'da anlatılanlarla sınırlı olduğu düşüncesi doğru değildir. Bununla birlikte Kur'an'ın tarihî anlatımlarının mekânı olan Ortadoğu'nun insanlık tarihindeki önceliğinin de tartışma götürmez bir gerçek olduğunu burada belirtmemiz gerekir. İnsanlığın en eski uygarlıklarının Fırat-Dicle ve Nil vadilerinde geliştiği genel kabul görmüş bir konudur. Daha sonraki tarihlere kadar, başka hiçbir yerde bu bölgelerde filizlenen uygarlıklar düzeyinde toplumsal örgütlenme ve uygarlığın ön koşulu olarak görülen tarımsal bir artı ürün oluşturulamamıştır.⁽¹⁹⁾

Kur'an'da tarihsel araştırmalar teşvik edilmekte; geçmişin birikimlerinden, yaşadıkları deneyimlerden yararlanılması istenmekte ve geçmiş uygarlıkların araştırılması konusundaki isteklerden bir bölümü de, *gezme-bakma*⁽²⁰⁾ ilişkisi içinde verilmektedir. Bu ilişki içinde sunulan âyetlerde, Kur'an, geçmişte yaşayan toplumların araştırılmasında, onlardan kalan somut örnekleri; târihî eserleri, harâbeleri birer tanık olarak sunmakta, gezilip görülen yerlerdeki eserler üzerinde yoğunlaşılmasını, araştırmalar yapılmasını oldukça önemli görmektedir.

(15) Taberî, X, s.178; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, ts., XVI, s.129; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Mısır, 1967, VIII, s.202; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, s.380.

(16) Bkz. Taberî, *a.g.e.*, X, s.178; Râzî, *a.g.e.*, XVI, s.129; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, s.202; Şevkânî, *a.g.e.*, II, s.380; Tabâtabâî, *a.g.e.*, IX, s.353; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Meâl-Tefsîr, (Çeviren: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul, 1996, I, s.369).

(17) Tevbe, 9/70.

(18) Tevbe, 9/69.

(19) Bkz. McNeill, *a.g.e.*, s.17-19, s.27-28.

(20) *Yesîrü...fe yenzurû* (bkz. Yûsuf, 12/109; Muhammed, 47/10).

Uzunca ve yorucu bir yolculuktan sonra geçmişin mesajını şimdiye taşıyan bu değerli elçileri basit birer taş yığını olarak görmemek gerekir. Bunlar, tarihin önemli malzemelerinden biri olup, geri getirmek üzere ziyaretçisini geçmişe uzanan bir yolculuğa çıkarır, onunla konuşur, geçmişin bilgisini aktarır, geçmişi görülebilir hâle getirir ve yeniden kendi tarihsel dünyalarına dönerler. Bu kalıntılar, arkeolojik bulgular yalnızca kendi nesnellikleri içinde değil, kendileri aracılığıyla keşfedilen bir dünya olarak görülmelidir. Gördüğümüz ise, aslında farklı bir dünya değil, kendi paylaştığımız dünyamızdır. Sümer Uygarlığı'nı inceleyen S. N. Kramer, arkeolojinin tarihî araştırmalardaki önemini şu sözleriyle ortaya koymaktadır: "Arkeolojik buluntular, mânevî ve kültürel bir mirasa gözlerimizi açtı. Derin toprak ve tozlar altında gömülü kalmış uygarlığın meydana çıkarılması, binlerce seneden beri ölmüş olan dillerin çözülmesi ve çok çok önceden yok olmuş bir edebiyatın yeniden kazanılması ile bizim tarihî görüşümüz binlerce yıl genişledi."⁽²¹⁾

Gezilen görülen yerlerde, geçmiş toplumlardan kalan harâbelerin incelenmesi ve bunların ziyaretçilerine yaptıkları serzenişlere, yıkılan uygarlıkların pişmanlığını haykıran sessiz çığlıklarına kulak verilmesi, Kur'an'da iğneleyici ve eleştirici bir anlatım tarzıyla dile getirilmektedir. Bu kalıntılar, bir zamanlar bu mekânlarda yaşayan insanlar bulunduğunu, şimdi ise buraların yıkık dökük ve sahipsiz kaldığını, yalnızlığa terk edildiğini göstermektedir. Tarihsel araştırmalarda müşahade olayının önemi bu ifadelerde özellikle vurgulanmakta, tarihî bilgilerin arkeolojik ve antropolojik araştırmalarla desteklenmesinin gereğine işaret edilmektedir.

3. Maddî Varlık ve Etkinlik İlişkisi

Gün yüzüne çıkartılan tarihî eserler, meskenler, mabetler, sütunlar sahiplerinin bilgi, kültür ve teknik birikimlerini, sanat ve estetik anlayışlarını ortaya koyan somutlaşmış örneklerdir. Sorumluluklarının bilincinde olmayıp, üzerlerine yüklenen görevin gereğini yapmadıkları için ömürlerini tüketip, tarihin sayfalarına gömülen uygarlıklardan kalan bu eserler, ziyaretçilerine iki önemli mesaj vermektedir: Bunlardan birincisi, onların bu duruma düşüşlerinin nedenleri üzerinde derin bir düşünme ve araştırma; ikincisi ise, onların uygarlık düzeyleridir. Çünkü bu eserlere yansıyan teknik ve estetik anlayış, sahiplerinin kültür ve uygarlık düzeyleri konusunda önemli ipuçları vermektedir. Biz burada birincisini, maddî varlık-etkinlik ilişkisi bağlamında incelemeye çalışacağız.

Tarihte maddî güç ve sayıca üstünlük sağlamış, yerleşik ve kalabalık nüfus oluşturmuş, ayakta kaldığı süreler içinde otoritelerini komşu coğrafyalardaki

⁽²¹⁾ Kramer, *a.g.e.*, s.122.

toplumlar üzerinde bile tescil ettirmiş güçlü ve köklü uygarlıklar/toplumlar zaman içinde niçin büyük bir yıkımla yüz yüze gelmişlerdir? Varlıklarını ve etkinliklerini niçin günümüze kadar taşıyamamışlardır? Tek başına maddî varlık, toplumsal etkinliğin sürekliliğini niçin sağlayamamaktadır? Bu konuda geçmişin günümüze mesajı nedir? Bu ve benzeri sorular üzerinde derinlemesine düşünüp, geçmişin günümüze yapabileceği rehberlik ve katkıları tespit edilerek bu soruların doğru cevaplarının aranması gerekmektedir.

Toplumlar yaşadıkları anı, ancak geçmiş ve gelecek arasında doğru birleştirmeler sonucunda ortaya çıkardıkları çizgiyi izleyerek anlama imkanına sahiptir. Geçmiş ve şimdi arasındaki bu bağlantı kurulmadan tarihin bütünlük içinde anlaşılabilmesi mümkün değildir. Çünkü toplumsal eylem ve kararlarda geçmişten intikal eden mirasın oldukça önemli bir etkisi ve katkısı vardır ve geçmiş, şimdinin ayakta kalışını sağlamaktadır. Geçmişle paylaştığı bir dünyada yaşadığının farkına varan toplum, kendisinin bu dünyaya, tarihe, hangi koşullar altında katıldığını ancak bu yolla öğrenebilecek ve duruş noktasında da kendi misyonunu belirleyebilecektir.

Kur'an, geçmişte toplumların yaşadığı tarihî tecrübeye ilişkin örnekleri şu ana taşımakla, bu konuda doğru yorumlama ve anlamalara ulaşmanın yollarını göstermektedir. Çünkü toplumların tarihlerinde geçmiş-gelecek çizgisini birleştirme önerilerini hiçe sayıp çizdikleri zikzaklar, yarının ne olacağını, neyin nereden geleceğini kestiremedikleri büyük bir belirsizliğin içine itmiştir. Geçirdikleri bu belirsizliğin hakim olduğu süreçler içinde toplumlar, düşüncesizce, hoyratça harcadıkları zamanı çoğu kere telafi edememişler ve kendi elleriyle sonlarını hazırlamışlardır.⁽²²⁾

Bütün dünyevî işlerde olduğu gibi maddî güç edinme/mülkiyet de bizatihi iyi veya kötü değildir. Maddî güç edinme, ona karşı gösterilen tutuma göre iyi veya kötü olarak değerlendirilmektedir. Dünyaya yönelmiş olan tabii ve arkaik dinler maddî güce sahip olmak için girişilen çabaları onaylamaktadırlar. Dünyayı tasvip eden İslam Dini mülk edinme konusunda bütünüyle pozitif bir tutum içinde olmuş ve bireylerin mülkiyet sahibi olabilmeleri için ölçütler belirlemiştir. Hristiyanlık ise, farklı dönemlerde ya mülk edinme ve zenginliğe ilgisiz kalmış, ya da Luther'de olduğu gibi mülkiyeti Allah'a itaatte kullanma eğiliminde olmuştur. İncil ve ilk dönemlerinde Hristiyanlık, mülk edinme karşı-

⁽²²⁾ Uygarlıkların doğuşu, gelişimi ve çöküşüne ilişkin tarih felsefecilerinin birbirinden farklı görüşleri vardır (bkz. Sorokin, A. Ptitrim, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çeviren: Mete Tunçay), Ankara, 1972, s.110; Popper, Karl R., *Açık Toplum ve Düşmanları*, (Çeviren: Harun Rızatepe), Ankara, 1968, II, s.111-112; Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul, 1999, s.162-163; Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, 1985, s.80).

sında tavır almışlar, ancak daha sonraki asırlarda özellikle Protestanlıkla birlikte kilise, mülkiyet ve meslekî aktiviteye olumlu bakmışlardır.⁽²³⁾

Kur'an, tek başına maddî varlığa dayalı gücün toplumun etkinliğini uzun sürelerle taşıyamadığını, bir uygarlığı yıkılıştan kurtarmak için yeterli olamadığını, geçmişten verdiği her örnekte açık ve vurgulu bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu tarihî anlatımlarda tek bir dayanak üzerinde yükselip, bununla varlıklarını sürekli kılacaklarına ilişkin güvenleri tam olan toplumların bunu başaramayısları anlatılırken, aynı bağlam içinde bütün tarihsel zamanları kuşatabilecek nitelikte, "benzer davranışları sergileyenler, benzer sonuçlara ulaşırlar" sözüyle ifade edilebileceğimiz bir tespit yapılmaktadır.⁽²⁴⁾

Toplumların etik ve ahlâkî değerlerden yoksun, sadece maddî varlığın etkinleştirdiği gücü ön plana çıkarıp tek yönlü olarak oluşturduğu uygarlık, bu hâliyle uzun süre ayakta kalmaya dayanamayıp yorgun düşmekte ve tarih sahnesinin bir köşesine yığılıp kalmaktadır. Kur'an'ın indiği coğrafyanın geçmişte kalan güçlü toplumları Âd ve Semûd'un da sonunu hazırlayan, tek başına maddî gücü yeterli ve yegâne kurtarıcı olarak görmeleri olmuştur. Geçmişte bayındır ülkeler kurmuş, varlık göstermiş, kalabalık nüfuslar oluşturmuş güçlü toplumlar da bu yanılığının kurbanı olmuşlardır. Onlar, maddî gelişmelerini ayakta tutacak sağlam destekleri önemsiz görmüşler ve kapıldıkları yok oluş girdabından çıkmamışlardır. Kur'an, toplumların geçmişte yaşadığı acı deneyimleri, ilk hitap çevresini oluşturan topluluğun şahsında bütün insanlık için anlatmış ve evrensel nitelikli uyarılar yapmıştır:

"...Onlar, kendilerinden daha güçlü idiler, yeryüzünü kazıp altüst ederek onlardan çok imar etmiş kimseydiler ve onlara belgelerle peygamberler gelmişti. Böylece Allah onlara zulmetmiyor, onlar kendilerine zulmediyorlardı."⁽²⁵⁾

Kur'an'ın anlatımında, toplumları içine düştükleri olumsuz durumlardan kurtarma çabası içinde olanlar peygamberlerdir. Onlar, henüz yıkıma uğramadan önce doğabilecek sonuçlar karşısında toplumlarına gerekli uyarıları yapmışlardır. Uyarılanlar ise, içinde bulundukları durumun bir değerlendirmesini yapmaya yanaşmadıkları gibi, başlarına gelebilecekler konusunda yapılan bunca uyarıya da aldırmış etmemişlerdir. Medeniyetlerinin üzerinde yükseldiği maddî güce duydukları sarsılmaz güven, adım adım yaklaşan ve kendilerini ortadan kaldırmayı hedefleyen açık tehlikeyi bile görmelerine engel olmuştur. Weber'in, maddî gücü elinde bulunduranların dini algılama biçimlerindeki

⁽²³⁾ Mensching, Gustav, *Dini Sosyoloji*, (Çeviren: Mehmet Aydın), Konya, 1994, s.106-110.

⁽²⁴⁾ Bkz. Tabâtabâî, *a.g.e.*, XVII, s.59; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, (Çeviren: Ekrem Demir), İstanbul, 1997, IV, s.290-291.

⁽²⁵⁾ Rûm, 30/9; bkz. Fâtır, 35/44.

farklılığa ilişkin yorumları da konunun bir başka boyutunu gündeme getirmektedir. Ona göre, bir toplumda kurtuluş ihtiyacını duymaya en az eğilimli olanlar ekonomik bakımdan imtiyaz sahibi olan tüm toplumsal gruplardır. Onlar dine de kendi konumlarını meşrulaştıran ve davranışlarının gerekçesini sağlayan bir güç olarak bakmaktadırlar.⁽²⁶⁾ Kur'an'ın anlatımlarına göre, peygamberlerin kurtuluş çağrılarına ilk karşı çıkışlar da bu toplumsal gruplardan gelmektedir.⁽²⁷⁾

Yeryüzünde tarih boyunca inşa edilen nice eserlerin, maddî güç ve otoritenin ahlâkî değerlerin desteğinden yoksun olduğu sürece sahipsiz kaldığı, yıkıldığı, yok olduğu görülmüştür. Kur'an'da verilen bütün tarihî örnekler de bu durumu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Yalnız başına maddî güce dayanan yükselişin bir uygarlığı ayakta tutmaya yetmeyeceği bir başka âyette de şöyle anlatılmaktadır:

"Yeryüzünde dolaşp, kendilerinden önce ve kendilerinden daha güçlü olan ve yeryüzünde daha çok eser bırakan kimselerin sonuçlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Allah onları suçlarıyla yakalamıştır. Allah'a karşı onları koruyan yoktur."⁽²⁸⁾

Geçmişte yaşadıkları coğrafyada; bilgi, beceri ve tekniklerini, yaptıkları sağlam ve ihtişamlı eserlerde somutlaştırıp, âdetâ güçlerini maddeye kazıyan, ileri ve güçlü toplumlar ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar, kendilerini ayakta tutan temel direklerde zaman içinde oluşan aşınma ve çürümeleri görmezlikten geldikleri ve onarma yoluna gitmedikleri için, yıllarca bunca zahmetlere katlanarak kazandıkları, biriktirdikleri, yapıp ettikleri her şey kendilerini tarihin karanlık sayfalarına gömülmekten kurtaramamıştır. Çünkü onlar ulaştıkları maddeye dayalı bilgi ve güçten oldukça hoşnut olup, kendilerini yeterli görüyor ve her türlü ahlâkî ve manevî uyarılara kulak tıkıyorlardı. Kur'an, bu yanılgıları nede niyle yok oluşun pençesinden kurtulamayan toplumlar üzerinde yeterince düşünülmesi, gerekli ders ve sonuçların çıkartılması gerektiğini ısrarla belirtmektedir:

"Onlar yeryüzünde dolaşp, kendilerinden önce gelenlerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar kendilerinden daha çok/kalabalık, daha güçlü ve onların yeryüzünde bıraktıkları eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemiştir."⁽²⁹⁾

Hız. Peygamber ve bu çağrının muhatapları, henüz Kur'an'ın bilgilendirmesi söz konusu olmadan önce, gerek duyma, eserlerini görme, gerekse kutsal kitap-

(26) Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çeviren: Ünver Günay), İstanbul, 1995, s.295.

(27) Bkz. A' râf, 7/66, 75, 76, 90.

(28) Mü'min, 40/21; bkz. İbn 'Aşûr, *a.g.e.*, XXIV, s.119.

(29) Mü'min, 40/82; bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXIV, s.54; Tabâtabâî, *a.g.e.*, XVII, s.377.

lardan aktarma yoluyla hem aynı hem de komşu coğrafyalarda geçmişte yaşamış olan toplumların öyküleri hakkında az çok bilgi sahibiydiler. Bazılarını ana çizgileriyle, bazılarını ise ayrıntılarına varıncaya kadar biliyorlardı.⁽³⁰⁾ Müfessirlerin, Kur'an kıssaları için âdeta birer şerh/açıklama olarak derleyip yazdıkları ve bazen sahabeye kadar dayandırdıkları bilgiler de bu görüşü desteklemektedir. Bu bilgilerin iki kaynağı bulunuyordu. Birincisi; yer, kaynak ve rivâyet olarak Araplara âit olanlar: Âd, Semûd, Sebe', Medyen, Lokmân ve İbrâhîm kıssaları gibi. İkincisi de; dış kaynaklı olup, yabancı azınlıklardan öğrenilen bilgilerdir. Bunlar, Arapların komşu ülkelere yaptıkları seferler yoluyla elde edilmiştir. Yahudilerin ve Hristiyanların dinî veya dinî olmayan kıssalarıdır. Bunlardan bir kısmına Kur'an'da yer verilmiştir. Mekkeliler, ticaret amacıyla yazın kuzeye, Şam, Mısır ve Filistin'e; kışın da daha çok Yemen tarafına giderlerdi. Geçtikleri yolların üzerinde bulunan yıkık dökük eserleri, kalıntıları görürler, daha önce buralarda yaşayan insanların neden böyle bir yıkıma uğradıklarını işitirler ve dönüşlerinde onların öykülerini birbirlerine anlatırlardı.⁽³¹⁾

Toplum tarafından yukarıdaki çerçeve içinde bilinen bir kıssayı Kur'an'ın bir kez daha anlatmasının nedenlerinden en önemlisinin, bu kıssanın toplum nezdinde yeniden sorgulanmasının gereğine özel bir önem vermesi olduğu söylenebilir. Aynı olay hakkında yapılan bu sorgulamayla, sorgulayıcıda köklü bir değişikliğin oluşumuna zemin hazırlayacak bir diyalog ortamı oluşturulmakta ve böylece o, önceki bilgilerini de tecrübe etme fırsatını yakalamış olmaktadır. Bu tecrübe, onun gerçek durumla karşılaşmasına imkan vermekte ve sonuçta da o, bir çok kez duymasına rağmen daha önce çıkarım yapamadığı kendisi için hayatî önem taşıyan bilgilere ulaşabilmektedir.

Mekkelilerin bu yolculukları esnasında gördükleri yol güzergâhlarında bulunan bu harâbeler, bir zamanlar buralarda kalabalık bir nüfusun, çok güçlü ve zengin bir toplumun yaşadığına tanıklık etmektedir. Çünkü kimisi taştan yapılmış, kimisi de, dağlar üzerindeki yalçın kayalar üzerine oturtulmuş saraylar ve evler, belli bir bilgi, teknik ve maddî gücü gerekli kılmaktadır. Geçmişte kalan bu güçlü toplumlar, kendi bilgi ve maddî güçlerine son derecede güvenmişler, bununla gururlanmışlar ve peygamberlerinin uyarılarına uymamışlardır. Sonuçta güvendikleri dallar ellerinde kalmış; sayıları, malları, maddî güçleri etkinliklerini yürütmeye ve kendilerini kurtarmaya yetmemiştir. Kur'an, bunun

⁽³⁰⁾ Bkz. Enfâl, 8/31; Nahl, 16/24.

⁽³¹⁾ Bkz. Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor*, Çeviren: Abdullah Baykal, İstanbul, 1988, s.207-235; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çeviren: Mehmet Yolcu, İstanbul, 1989, I, s.261-263.

koşulları olduğu takdirde, her toplum için geçerli olan bir uygulama olduğunu söylemektedir.⁽³²⁾

Kur'an'da uygarlıkların ayakta kalabilmesinde tek başına maddî gücün yetersiz kalışına ilişkin çarpıcı ve etkileyici bir ifade kalıpları içinde önemli tespitler yapılmaktadır.⁽³³⁾ Âyetlerin metinsel ve tarihsel bağlamlarını birlikte dikkate alan yorumları ise, konunun bütün açıklığıyla ortaya konmasını sağlamaktadır. Toplumların var olabilme ve ayakta durabilme mücadelesinde oldukça hayatî mesajların taşıyıcısı durumunda olan söz konusu âyetler, akla ve duyguya birlikte seslenmekte, sorunları derinliğine düşünmeye, sorgulamaya, kaynağını bütün boyutlarıyla yeniden araştırmaya ve ortaya çıkan sonuçlara uygun davranışlar göstermeye çağırmaktadır.⁽³⁴⁾ Kur'an geçmişten örnekler vermekle kalmayıp, örnekler üzerinde genel bir değerlendirme yapmakta ve toplumların tarih sahnesinden düşmeden ayakta kalabilmesinin nasıl gerçekleşebileceği konusunda yol göstermektedir. Toplumsal varlığın kesintiye uğratılmaması için, geçmiş toplumların içine düştüğü yanlışlıkların bilinmesi ve yinelenmemesi gerekmektedir.⁽³⁵⁾

Kur'an'ın söyleyiş biçiminde, geçmiş toplumların ve uygarlıkların çökmesi ve tarih sahnesinden silinmesinin, manevî yoksunluğa ve ahlâkî çöküntülere bağlandığını daha önce belirtmiştik. Manevî ve ahlâkî değerlerin yönlendiriciliğini, alıştıkları hayat tarzlarına ve materyalist değerlere ters düştüğü için içlerine sindiremeyenler, yakın çıkarı tercih edenler bu âyette bir kez daha uyarılmaktadır.⁽³⁶⁾ Tarihi gerçekler ortada dururken, görülüp bilinirken bunların görmezlikten gelinmesinin sağlayacağı hiçbir yarar olmadığı gibi, bu vurdum-duymazlık da yok oluşa giden yola yapılan bir giriş olmaktadır. Bütün uyarılar, girilen bu yolun tehlikeli olduğunu haber vermekte ve çıkış yolunu göstermektedir. Ancak görmeyi, duymayı, dinlemeyi ve doğru düşünmeyi, aklını kullanmayı bilenler dönüş yolunu bulabileceklerdir.⁽³⁷⁾

Kur'an'da, tek yönlü bir gelişme ve ilerlemenin, yani tek başına maddî gücün, bir toplumu ve uygarlığını ayakta tutmak için yeterli olamayacağı, yine Hz. Peygambere karşı çıkanlara bir uyarı niteliğinde şöyle dile getirilmektedir:

⁽³²⁾ Mü'min, 40/85.

⁽³³⁾ Karn ve çoğulu *kurûn* sözcüklerinin kullanıldığı âyetlerde bu tarz vurguları daha açık biçimde görmekteyiz (bkz. En'âm, 6/6 (iki kez), Meryem, 17/74, 98; Mü'minûn, 23/31; Yûnus, 10/13; İsrâ, 17/17; Tâhâ, 20/128; Mü'minûn, 23/42; Furkân, 25/38; Kasas, 28/23; Secde, 32/26; Yâsîn, 36/31).

⁽³⁴⁾ "Biz onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Şimdi sen onlardan herhangi birini görüyor yahut onların bir fısıltsını olsun işitiyor musun?" (Meryem, 19/98)

⁽³⁵⁾ "Onlardan önce nice nesilleri yok ettiğimizi, onların bir daha kendilerine dönmediklerini görmezler mi?" (Yâsîn, 36/31).

⁽³⁶⁾ Bkz. Esed, a.g.e., II, s.900.

⁽³⁷⁾ Tâhâ, 20/128; Secde, 32/26.

"Biz onlardan önce, kendilerinden daha güçlü olan⁽³⁸⁾ nice nesilleri/uygarlıkları yok ettik, onlar diyor diyor dolaşıp sığınacak bir yer aradılar. Kurtuluşu var mı? Doğrusu bunda kalbi/gkli olana, başka bir deyişle uyanık bir zihinle kulak verene bir uyarı vardır."⁽³⁹⁾

Uygarlıkları yıkıma götüren temel nedenlerden biri, bu âyetlerde de ince ve etkileyici anlatım tarzıyla bir kez daha ortaya konulmaktadır. Burada şu noktanın önemle vurgulanması gerekecektir. O da, bir uygarlığı yıkılışa götüren etkenin maddî güç değil, onun yanlış kullanımı olduğudur. Toplum bunu, Kur'an'ın *sâlih amel* kavramıyla açıkladığı yararlı işlerde, yerli yerince kullandığı sürece, böyle bir problem asla söz konusu olmayacaktır. Üstelik bu toplum, uygarlık yolunda her gün biraz daha ileriye gidecek, sürekli olarak kendini onarıp yenileyerek yarınını da güvence altına alacak ve daha da güçlü bir biçimde varlığını sürdürecektir. Ancak ulaşılan bu yüksek maddî düzey, bir zulüm, baskı ve sindirme aracı olarak kullanılırsa, o zaman da toplum kesimleri arasındaki yeknesaklık kaybolacak, çözülme ve dağılmalar baş gösterecek, toplumsal huzur ve güven ortamı, yerini kargaşa ve çalkantılara bırakacaktır.

Söz konusu âyetteki "*fe nakkibû fi'l-bilâd*" deyimini iki farklı anlamı da bünyesinde taşımaktadır. Birincisi, üzerlerine gelmekte olan ölümden kurtulabilmek için bütün güçlerini kullanarak yeryüzünü delik deşik ettiler, beldelerde kaçacak, sığınacak bir delik aradılar şeklindedir. Bu anlama göre, çöken bir uygarlığın sahipsiz bıraktığı toplum, ayakta kalabilmenin yollarını aramakta, kendilerine yeni bir yurt, yuva, sahip bulmak için çırpınmaktadır. İkincisi ise, tarihe gömülen bir uygarlığın varlık ve etkinliğinin söz konusu olduğu dönemde, eriştikleri maddi ve teknik gücün düzeyine ilişkin bir anlam da bu deyimden çıkartılabilmektedir. Buna göre, onların yeryüzünü delik deşik etmesi, oradan en üst düzeyde yararlanma yollarını araması demektir. Onlar bu amaçla, yaşadıkları bölgenin imkanlarını araştırmışlar; dağları yararak yollar, kayaları oyarak evler yapmışlardır. Onlar bu kadarla yetinmemiş, ülkelerinin dışına da çıkarak bu yönde araştırmalar yapmışlardır. Ama ne çare ki, hayatı ve eşyâyı algılayış tarzlarındaki çarpıklıklar, onları ziyana uğratmış ve bunalımlı bir hayat ve yok oluşla biten bir sondan kurtulamamışlardır.⁽⁴⁰⁾

Geçmişte kalan bu toplumlarla Mekkelilerin dünya görüşleri arasındaki benzerlikler, onların Hz. Peygamber'in çağrına verdikleri tepkilerde kendini açıkça göstermektedir. Kur'an, toplumun kurtuluşu için yapılan bu çağrıdan kaçıp yüz çeviren, büyülenen, yalanlama ve inkarda ileri giden, onu eğlenceye

(38) "Eşeddü minhüm batşen."

(39) Kâf, 50/36-37.

(40) Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1971, VI, s.4521; bkz. Taberî, a.g.e., XXVI, s.176-177

alan müşrikleri, geçmiş toplumlardan verdiği ders çıkartılması gereken örneklerle uyarmaktadır. Geçmiş-şimdi çizgisinde insanların peygamberlerin çağrılarını olumsuz karşılamalarına ilişkin diğer Kutsal Kitaplarda da pek çok örnek bulunmaktadır. Bütün bunlar Kur'an'da da görüldüğü gibi, vahyin uyarılarındaki sürekliliği göstermektedir. Öncekilerle ilgili örnekler geçmişte kalmıştır, yaşayan toplum için artık bundan sonrası önemlidir. Sonuçta herkes kendi payına düşeni almış, hak ettiğine ulaşmıştır. Onlar da, kendi paylarına düşeni eksiksiz olarak alacaklar ve sonucuna da katlanacaklardır.⁽⁴¹⁾ Kur'an'ın, hitap ettiği toplumla ilgili gördüğü ve tarihten seçerek verdiği bu örnekler boşuna değildir. Böyle giderse kendilerinin de başına aynı şeylerin gelebileceği, yaptıkları her bir yanlışta bu örnekler aracılığı ile yeniden hatırlatılmaktadır.

Kur'an'ın geçmiş toplumlarla ilgili olarak verdiği bütün bu örneklerden çıkarabileceğimiz sonuç, birey veya toplumun sahip olduğu maddî gücün, manevî güçle takviye edilmesidir. Bir toplumun varlık ve etkinlik mücadelesinde son derece önemli, olmazsa olmaz ağırlığındaki bu güç yerli yerince kullanılmaz da büyükmeye, sapkınlığa, haksızlığa, ezme ve sindirmeye, baskı ve zorbalığa, bozgunculuğa, taşkınlığa, şımarıklığa v.b. olumsuz davranışlara âlet edilirse, bu güç sahibini geliştirmek yerine tüketebilir. Görüldüğü gibi, geçmişin deneyimlerini yaşanan hayatın içine taşıyan bütün bu kötü örneklerde söylenmek istenenler tek bir noktada birleşmekte ve aynı tehlikeye ısrarla işaret etmektedirler.

Kur'an, bir yandan takındıkları olumsuz tavırları yüzünden kendini heder edenlerin yaptıkları haksızlıklardan bunalan Hz. Peygamber'i teselli eder, ona psikolojik destek sağlar ve azimle yoluna devam etmesinin gerekliliğini belirtirken, bir yandan da onu üzenleri uyarmaktadır. Bu bağlamda Kur'an, geçmişte kendisinin çok güçlü olduğunu sanan Mekkelilerden çok daha güçlü toplumların bile yok oluştan kurtulamadıklarını⁽⁴²⁾, kendilerine yardım edecek hiçbir kimsenin de çıkmadığını haber vermektedir. Uyarılara duyarsız kalan Mekkeliler de aynı şekilde ne kendilerini kurtarabilecek, ne de bir kurtarıcı bulabileceklerdir.⁽⁴³⁾

Kur'an'ın geçmiş toplumların başlarına gelenler konusundaki uyarısı, onların her karşı koyuşlarında daha da netleştirilerek yeniden hatırlatılmaktadır. Bütün bu uyarılar ve Hz. Peygamber'in ısrarlı çağrılarına rağmen onlar, kendileri ve inananlar arasında maddî açıdan karşılaştırmalar yapmışlar, kendilerinin daha üstün olduğu düşüncesine kapılmışlar ve ona inanıp çevresinde toplanan insanların çoğunun fakir olmasına bakarak da bu düşüncelerini hararetle savun-

⁽⁴¹⁾ Bkz. Zuhurf, 43/8.

⁽⁴²⁾ Taberî, *a.g.e.*, XXVI, s.47; Ebu'l-Fidâ İsmâil İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire, ts., VII, s.294.

⁽⁴³⁾ Bkz. Muhammed, 47/13; Yazır, *a.g.e.*, VI, s.4384-4385.

muşlardır.⁽⁴⁴⁾ Bu karşılaştırma, onların hayatı algılayış biçimlerini ve dünya görüşlerinin oluşmasında maddî gücün etkisini ve ona atfedilen değeri bütün açıklığı ile yansıtmaktadır.⁽⁴⁵⁾

Toplumsal statünün belirlenmesinde maddî gücü değer yargısı olarak gören bir anlayışı temsil eden bu karşılaştırma ile inkarcılar, inanmayıştaki gerekçelerini de ortaya koymaktadırlar. Bu karşılaştırmayı ifade eden söz konusu âyetteki soru üslubu, onların değişmez ahlâkî ilkelere teslim olmaya yanaşmadıklarını, yalnızca geçici çıkarlarını korumaya yönelik hesaplarının gösterdiği yolda gitmeye kararlı olduklarını, başka bir deyişle tuttukları tarafı, yer aldıkları grubu ilk planda göstermeyi amaçlamaktadır. Böyle bir düşünce tarzı görünüşte her ne kadar makul gibi gelse de derinine inildiğinde bunun oldukça çürük ve asılsız bir iddiadan başka bir şey olmadığı görülecektir. Çünkü bir süre sonra bu güç, yandaşlarını esareti altına almaktadır. Benliklerini saran sonu gelmez ve doyuma ulaşmaz bir maddî hırs, onları tüketici, yozlaştırıcı, gerilimli ve düş kırıklığı uğramış bir topluluk hâline getirmektedir.⁽⁴⁶⁾

Hayata tek yönlü ve dar açıdan bakarak oluşturmaya çalıştıkları küçücük dünyalarında mutluluğa eriştiklerini zannedip büyüklük kompleksine kapılan Kureys'in şımarık zenginlerine Kur'an, bu düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koyan şu uyarısıyla cevap vermektedir:

"Biz onlardan önce gelip geçen nice neşli (karn) yok ettik ki, onlar varlıkça ve gösterişçe bunlardan daha üstündüler."⁽⁴⁷⁾

Geçmişte maddî varlık/dünyevî güç, otorite ve dış görünüş bakımından onlardan çok daha güçlü toplumların yok edildiği ve kendilerinin de benzer davranışlar içinde oldukları takdirde, böyle bir sona ulaşacakları dolaysız bir anlatımla bu âyetle bir kez daha anlatılmaktadır.⁽⁴⁸⁾ Kur'an, buradaki anlam akışı içinde uygarlık veya toplum anlamına gelen *karn* terimine⁽⁴⁹⁾ özel bir anlam yüklemekte; güç ve otorite sahibi olmuş, bütünüyle ya da kısmen dünya liderliğini elde etmiş bir topluluğu da bu sözcükle ifade etmektedir. Buna göre, varlığını ve etkinliğini son derece güçlü bir konuma taşıdıktan sonra bile yıkıma uğ-

(44) Onlara üstün olmanın ölçüsü; bol bir geçim, güzel bir mesken, iyi bir meclis, sayısal çokluk olarak sıralanabilir (Taberî, *a.g.e.*, XVI, s.115-116).

(45) Bkz. Meryem, 19/73.

(46) Bkz. Esed, *a.g.e.*, II, s.619.

(47) Meryem, 19/74.

(48) Taberî, *a.g.e.*, XVI, s.117.

(49) Aynı çağda yaşayan insan topluluğunu belirtmek için de bu sözcük kullanılmaktadır (Râgıb el-Hüseyn b. Muhammed el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâz'ı'l-Kur'an*, Tahkik: Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut, 1992, s.667).

ramaktan kurtulamayan toplumların eksik bıraktıkları şey kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Tek başına maddî gücün liderliğindeki bir uygarlık kendisine destek olacak, çürümeyi ve yozlaşmayı önleyecek olan toplumsal güç kaynaklarını göremekte veya görmezlikten gelmek istemektedir.⁽⁵⁰⁾ Çünkü maddî gücü tek kurtarıcı olarak gören toplum, varlığının devamı için bu gücün yeterliliğine tam bir inanç ve güven duymakta ve bunun için de hiçbir uyarıya aldırış etmemektedir. Böyle bir anlayışın sonucu ise, Kur'an'ın tarihî anlatımlarında da görüldüğü gibi her zaman pişmanlık, yenilgi ve yıkım olmaktadır. Artık tekrerrür etmekten bıkkınlık gösteren tarih, ısrarla insanlardan çağrısına kulak vermelerini ve mesajını doğru algılamalarını istemektedir. Bu noktada yapılması gereken, maddî varlığın manevî ve ahlâkî değerlerin denetimine alınmasıdır. Her ikisi de ancak birbirini destekleyip birlikte hareket ettikleri sürece, kendilerine sahip olan toplumların varlıklarını ve etkinliklerini sürdürmesine yardımcı olacaktır.

4. Sonuç

Kur'an'ın tarihî anlatımları ve örneklendirmeleri, tarih boyunca ahlâkî ve etik değerlerden yoksun olarak tek başına maddî gücün, toplumların varlık ve etkinliklerini uzun sürelerle taşımaya yetmediğini açık biçimde göstermiştir. Bir toplumu ayakta tutan ana unsurlardan biri kuşkusuz maddî güçtür. Buradaki sorun bu gücün yalnız ve desteksiz bırakılmasıdır. Maddî varlık, kendisine bütün benliği ile teslim olan sahibine aşırı bir güven vermekte ve onu denetimine almaktadır. Bu gücü her şey olarak algılayan bir toplum, artık yaptığı yanlışları göremeyecek duruma gelmekte ve niçin uyarıldığını da bir anlam verememektedir. Böyle bir yaklaşım tarzı ise, toplumun etkinliğini kaybediş ve çöküş sürecine ivme kazandırmaktadır. Tarih, bu anlayışın çökerttiği toplumlara defalarca tanıklık etmiş ve bu kayıtların yer aldığı sayfalarının sürekli olarak okunmasını istemiştir. Okuduğu her sayfada toplum kendini sorgulamalı ve yanlışlarını düzelterek varlık ve etkinliklerini bir ileriye taşımalı ve bu eylem kesintisiz devam etmelidir. Kur'an'ın konuya ilişkin tarihî anlatımları, böyle bir toplumsal bilincin oluşturulmasına katkı yapmayı amaçlamakta ve maddî varlığın manevî, ahlâkî değerlerin etkin hâle getirdiği gücün denetim ve desteğinde etkinlik alanını oluşturmasını önermektedir.

Kur'an'ın konuya ilişkin tarihî anlatımları ve bunların satır aralarından yükselen ses, hep aynı uyarıyı yapmakta ve tüm toplumlar için geçerli ve aynı ağırlıkta olan bir tespiti yapmaya çağırmaktadır. Kur'an'ın tarihî anlatımlarının sona erdiği bu noktadan, günümüze kadarki toplumların tarihlerine bakıldığında

⁽⁵⁰⁾ Bkz. Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çeviren: Birtane Karanakçı, Ankara, 1991.

da, tüm zamanları kuşatan aynı genel-geçer ilkeyle karşılaşılacaktır. Dünya toplumlarının günümüzden beş yüz yıl öncesine kadar giden tarihlerine ilişkin araştırmalar da aynı sonucu vermektedir. Bu bakımdan 'büyük güçler' olarak adlandırılan toplumların nasıl yükselip çöktüğüne bakmak da, yine ileride olacakları anlamının belki de en iyi yolu olacaktır. Bu süreçte ekonomik ve teknolojik gelişmelerle harekete geçen bir değişme dinamiği bulunmaktadır. Bu noktada maddî gücün her olayı belirlediği ya da her ulusun başarısının ve başarısızlığının tek sebebi olduğu ileri sürülememektedir. Çünkü söz konusu sürenin araştırılmasında ortaya çıkan sonuç, tek başına maddî varlığa dayalı gücün, bir toplumun varlık ve etkinliğini uzun süre ayakta tutmaya yetmediğidir.